

## Siyosiy elita tadqiq etilgan roman – “Lolazor” qachon trenddan tushadi?

Murod Muhammad Do'stning “Lolazor”i boshqa davrdosh romanlardan farqli ravishda barcha ijtimoiy muammolarning ildizi mavjud siyosiy tafakkur bilan bog'liqligini asoslab bergan. Yozuvchi davrga xos muammolar uchun aniq yechim taklif qila olmaydi, biroq paradoksal tuzumga nisbatan ziyoli odam qanday maqomda turishi kerakligini anglab yetadi. **Yolg'onga asoslangan tuzum va manipulyativ hukmron elita ta'siridan ma'nan xalos bo'lish, mavjud siyosiy-ijtimoiy jarayonlarning illyuziya ekanini anglash, shu aldovga hissa qo'shmaslik ziyoli insonning burchi deb biladi.** Bu burch mohiyatida nafaqat obyektiv voqelikni haqqoniy baholash, balki o'zlikni anglash masalasi ham turadi. **Boshqacha aytganda, yozuvchi yolg'on jamiyatda yashayotganini anglagan shaxsni o'zligini anglagan shaxsga tenglashtiradi.** Shu bois “Lolazor” romanini to'laligicha kinoya asosiga quradi. Adib uchun kinoya shunchaki badiiy vosita emas, balki o'zlikni anglashning muhim belgisi. Binobarin, shaxsning yolg'onlardan yuqorida ekaniga yagona dalil uning shu voqelikka nisbatan istehzoli pozitsiyada turishidir. **Ya'ni faqat aldanmagan odamgina kinoya qila oladi.**

“Lolazor” romanida ko'tarilgan inson muammosini to'laqonli anglash uchun kishida sobiq Ittifoqqa xos siyosiy madaniyat va siyosiy tafakkur haqida tasavvur bo'lishi lozim. Chexiyalik yirik siyosatchi Vaslav Havel SSSR tuzumi “siyosiy byurokratiyaning nivelirlangan jamiyat ustidan diktaturasi” sifatida xarakterlanishini aytadi va “diktatura” istilohida ijtimoiy ma'no – “ma'lum bir to'da manfaatlari yo'lida jamiyat a'zolarini osonlik bilan manqurtlashtirish” nazarda tutilishini qayd etadi.

Sobiq Ittifoq tipidagi siyosiy madaniyatlar jamiyatni uzoq yillar davomida mafkuralashtirish evaziga shakllanadi. Ayni damda, bu tipdagi siyosiy madaniyatlarda mafkura barqaror siyosatning poydevori hisoblanadi. Albatta, hududi jihatdan dunyoda birinchi o'rinda turgan ulkan “imperiya” aholisini uzoq yillar davomida faqat zulm va total nazoratda boshqarib turish imkonsiz edi. Shu sababli sovet hukmron elitasi siyosatning muhim quroli bo'lmish yolg'ondan samarali foydalanadi. Sho'rolarning buyuk yolg'oni esa mafkurasi edi: *“Mafkura bu – tizim tashqi barqarorligining ustunlaridan biridir. Ayni paytda, bu ustun beqaror poydevor, ya'ni yolg'onlar uzradir. Shuning uchun mafkura – yolg'onga rozi bo'lsangizgina, sizni ko'tarib turadi” (V.Havel).*

E'tiborli jihat shuki, **siyosiy mafkuralar har doim mohiyatan yolg'on asosiga quriladi.** Sho'rolar davridagi real hayot va "targ'ibot"ning o'zaro paradoksal munosabati ham shundan edi. Ya'ni *"tizimdagi hayot ikkiyuzlamachilik va yolg'on bilan qorishib ketgan bo'lib, bunda byurokratik hokimiyat – xalq hokimiyati deyiladi; ishchilar sinfi nomi bilan – ishchilar qul qilinadi; insonni total tahqirlash – inson erkinligi deb qaraladi"* (V.Havel).

"Lolazor" romanidagi ijtimoiy dardni his qilishimizda rus yozuvchisi, Nobel mukofoti sohibi Aleksandr Soljenitsinning 1974-yili yozilgan "Yolg'onda yashamaslik" ("Jit ne po lji") essesi ham muhim ahamiyatga ega. Adib sobiq Ittifoqning yolg'on siyosati bilan birga, davr ziyolilarining iztiroblarini ham butun mohiyati bilan ochib beradi: *"zo'ravonlik tez qariydi, bir necha yil o'tadi – endi u o'ziga ishonmaydi, tutib turish, munosib ko'rinish uchun, albatta, ittifoqchilikka yolg'onni chaqiradi. Zotan, zo'ravonlikni yolg'ondan boshqa hech vaqo yashira olmaydi, ayni damda, aldovni faqat zo'ravonlikka tutib tura olishi mumkin. Zo'ravonlik har kuni, har bir odamning yelkasiga og'ir panjasini qo'yavermaydi. Biroq u bizdan yolg'onga bo'ysunishni va har kuni unda ishtirok etishni talab qiladi. Sadoqatning mohiyati ayni shudir"*. Soljenitsin sobiq Ittifoqning ibtidoiy siyosati zo'ravonlikka, keyingi bosqichlarda esa zo'rlik va yolg'on tandemiga asoslanganini aytmoqda. **Eng yomoni, bu yolg'on siyosat shaxsdan nafaqat bo'ysunishni, balki jarayonda "yolg'onchi ishtirokchi" bo'lishni talab qiladi. Bizningcha, ayni shu omil Murod Muhammad Do'stning inson konsepsiyasini tushunishda muhim ochqich vazifasini o'taydi.**

Murod Muhammad Do'stning inson konsepsiyasiga shaxsning o'zini anglash va o'zini namoyon etish ehtiyoji nuqtai nazaridan qarash to'g'ri bo'ladi. Lekin total siyosat va yolg'onlar asosiga qurilgan jamiyatda o'zlikni anglash nimani bildiradi? Uning mazmun-mohiyati asli nimada? Ayni sharoitda o'zlikni namoyon etishning imkoni bormi? Biz mazkur savollarga ham javobni Soljenitsinning esssidan topamiz: *"Shu vaziyatda bizning erkimizni ta'minlashi mumkin bo'lgan eng oddiy, eng kamtarona va imkonli vosita: yolg'onda shaxsan ishtirok etmaslik! Mayli, yolg'on hamma narsani qamrab, egallab olsin, lekin siz eng kichik imkon bilan ayting: mayli, egallab olsin, faqat men orqali emas!"* Essedan shunday xulosa chiqadiki, Soljenitsin uchun sobiq Ittifoq muhitida o'zlikni anglash shu tuzumning yolg'on ekanini anglash bilan barobar. Bu kabi o'zlikni anglash mavjud sharoitda shaxs imkoni doirasidagi juda jo'n, ayni damda kurashning samarali, yolg'on tuzum uchun esa halokatli qurolidir. **Jamiyatda yolg'onda yashamaslikni ixtiyor**

**etgan kishilar soni ortib borsa, yolg'on tuzum o'z-o'zidan yemirila boshlaydi.**

\*\*\*

“Lolazor” romanining markazida uch qahramon turadi. Bu uchovlonning roman mazmunida tutgan o'рни va vazifasi, yozuvchining badiiy konsepsiyasidagi ahamiyatini tushunishda Saidqul Mardonning quyidagi tasnifi muhim rol o'ynaydi: *“Oshno – Iskandari Zulqarnayn, Yaxshiboyev Iskandarning shoxini ko'rib ichiga singdirolmagan sartarosh, men esam – quduq, chuqur va zimiston quduq”*. Oshno, Nazar Yaxshiboyev va Saidqul Mardonning taqdiri, a'moli, fe'li-huyidan kelib chiqsak, ularning birortasi ham bir vaqtda o'zligini anglagan va o'zligini namoyon etgan shaxslar emas.

Romanda hech bir qahramon Nazar Yaxshiboyevga o'zlikni anglash darajasida teng kelolmaydi. U yolg'on siyosatning ko'lamini hammadan ko'ra kengroq his qiladi, eng katta rahbardan tortib oddiy cho'pon taqdirigacha kirib boradi, ruhiy evrilishlarni kuzatadi, baholaydi, davr fojiasini butun murakkabliklari bilan ko'radi. Aslida, Murod Muhammad Do'stni qiynagan muammo ham shu – davr ziyolisi, agar u juda ildamlab ketsa, fojiani faqat ko'ra oladi, xolos, undan ortiq emas. Ya'ni yaxshiboyevlar o'zligini to'la anglasalar ham, o'zligini namoyon (isyon) qila olmaydi. Zero, yolg'on tizimli tomir otgan, har sohani total nazoratga olgan “qo'rquv saltanati” bunga yo'l qo'ymaydi.

Demak, Nazar Yaxshiboyevning qismati ma'lum, buni bir so'z bilan “ilojsizlik” deb atash mumkin. U hayoti oxirlab, o'tgan umrini sarhisob qilarkan, faqat ro'yon ko'radi: na turmushda, na ijodda va na mansabda yuk bosadigan biror xayrli ish qilganini bilmaydi. *“Bulduruqda bog' qilolmadim. Armonki, qolgan hammasini bir tiyin qiladi: obro'yimni ham, unvonimni ham, boringki, butun xonumonimni!”* deydi. Shu sababli zig'ircha bo'lsa ham yolg'on aralashmagan, qo'l bilan ushlab mumkin bo'lgan rost ish qilishni ko'ngliga tugadi. O'z qishlog'ida bog' yaratadi. Bu bog' Nazar Yaxshiboyev dunyoga kelib topgan yagona haqiqati, birdan bir yupanchi edi.

Adabiyotshunos Rahmon Qo'chqor “Lolazor” romani haqida *“Bunda biror ijtimoiy tip nigohi orqali uning o'zi yaratishda qatnashgan va oxir-oqibat o'zi qul bo'lgan muhitning mohiyati tahlil qilinadi”*, deya asarning muhim g'oyasiga e'tibor qaratadi. **Chindan ham, romanda tasvirlangan paradoksal ijtimoiy muhit**

**uning faol a'zolari – hokimiyat vakillari tomonidan shakllantiriladi.** Unda yolg'on siyosiy madaniyatning ajralmas uzvi, aytish mumkinki, davlatchilikning tayanchlaridan biri. **Ya'ni davlatchilik aholini mafkuralashtirish evaziga qurilarkan, shu mafkuraning o'zi yolg'onga asoslanadi.**

Yolg'on ijtimoiy-siyosiy muhitda shu qadar keng quloch yozganki, kishilar uning mavjudligiga tabiiy holdek qarashga o'rgangan. Matbuot, televideniye yoki radio "musaffo osmon", "farovon hayot", "yorqin kelajak" haqida bong urishi va bularning birortasi real ijtimoiy vaziyatga mos kelmasligi mumkin. Lekin ish berishi aniq! Zotan, propaganda shunday qurolki, sekin-asta "farovon hayot" haqida illyuziya yaratishi va odamlarni osongina manipulyatsiya qilishi mumkin.

Sho'ro hukumati propagandaning ayni shu qudratidan samarali foydalanadi. Qizig'i, bu yolg'onga avvalo uning yaratuvchilari ishonadi. Murod Muhammad Do'st mazkur **fenomenal hodisaga** alohida e'tibor qaratadi va uni anglashga intiladi. Shu sababli Oshning hali beg'ubor, sofdil yigitlik chog'laridan tortib, mansab zinalaridan birma-bir ko'tarilishi, unda siyosiy madaniyatning shakllanishi hamda ruhiyatidagi evrilishlarni muayyan tadrijiylikda tasvirlaydi.

**Adib shaxsga sig'inish, bir kishi irodasini mutlaqlashtirish, maddohlik, mansabparastlik, unvonparastlik, poraxo'rlik, qo'rqqoqlik kabi illatlarning siyosiy elita ruhiyatida evolyutsion shakllanishi va bu jarayonga ta'sir etuvchi ruhiy-ijtimoiy omillarni birma-bir ko'rsatishni niyat qiladi.** Oshnodek aqlli, zukko, begona joyda "boshqa mazhab-ku" deya go'sht yeyishdan tiyladigan, haromdan qattiq hazar qiladigan odamning butunlay boshqa, yig'lasa ham "jilmayibroq yig'laydigan" yuzsiz kimsaga aylanish jarayonini tasvirlaydi. **Eng muhimi, yozuvchi sanalgan illatlarning siyosiy qarorlarga qanday ta'sir etishini ikir-chikirlari bilan, ishonarli tarzda tasvirlab beradi.**

Yaxshiboyev do'stining "siyosiy hushyor" bo'lib qolganini hali u Kattaqo'rg'on miqyosidagi yuqori lavozimlarga o'tirgan vaqtda payqaydi. O'shanda Oshno hatto yolg'iz chog'larida ham do'stiga "Nazar", "jo'ra" deb emas, "Nazar Yaxshiboyevich" deb murojaat qiladigan, sizlab gapiradigan bo'lib qolgandi. Keyinchalik, Oshno yanada kattaroq lavozimlarga ko'tarilganda Yaxshiboyev ilk bor "tilini tishlagan", "siyosiy hushyorlik"ni yo'qotgan voqea sodir bo'ladi. Oshnoga beixtiyor haqiqatni aytib qo'yadi. Chunki uning hali haqiqatdan ko'ra yolg'onga moyil bo'lib qolganini bilmasdi. O'shanda Yaxshiboyev do'stiga Xotam Sho'roning halolligi, fidoyiligi

haqida soʻzlab, *“Men kolxozchidan bir chaqa pora olmadim”* degan gaplarini aytib beradi va oʻzidan ilova qiladi: *“kolxoz rayonga pora bermasa, rayon oblastga pora bermasa, oblast respublikaga pora bermasa, respublika Maskovga pora bermasa... qanday soz boʻlardi-ya!”*. Yaxshiboyev bularni samimiyatdan, azbaroyi xayr istab aytgani rost. Biroq shu rostlik Oshnoga yoqmaydi, *“Xoʻsh, oʻrtoq Yaxshiboyev, deb soʻraydi salmoq bilan u, siz qayerda bizning sistemadan yaxshiroq sistemani koʻrdingiz; hamma teng huquqli; hamma barobar mehnat qiladi; ishiga yarasha haq oladi; oʻqish bepul; meditsina bepul; dam olgani borsangiz, profsoyuz yoʻllanma beradi; bu gaplar esa – gʻirt koʻcha gaplar, xoʻsh, ayting-chi, qaysi kolxoz rayonga pora beribdi, qaysi rayon oblastga pora beribdi, oblast-chi? [...] Moskvaga tuhmat qilishga qanday haddingiz sigʻdi?”*

Gap shundaki, totalitar tuzum uchun yolgʻonga “moyillik” ayni tabiiy va qonuniy jarayon. *“Hokimiyat, – yozadi V.Havel, – oʻz yolgʻonlari asiri boʻlgani bois soxtakorlikka ehtiyoj sezadi. Oʻtmishni, bugunni, kelajakni va statistikani qalbakilashtiradi”*.

Vaqt kelib Oshno yolgʻonni yaratishga shu qadar berilib ketadiki, endi oʻzi toʻqigan uydirmalarga oʻzi ham sidqidildan ishona boshlaydi. Hatto shu darajaga boradiki, burnining ostini koʻrmay qoladi. Romanda bu holat oʻtkir kinoyaga olinadi: *“... minbarda Oshno, hayʼatda – Yaxshiboyev, doxillik mayidan mast boʻlgan mahalliy faollar... Yigʻilganlarning ayrimlari istehzo bilan kulganini Oshno koʻrmaydi. Yaxshiboyev koʻradi, lekin sirtiga chiqarmaydi”*.

Oshno obod maskanda, anvoyi gullar, yashil daraxtlar qurshovida joʻshib nutq soʻzlarkan, bu uning kelishi oldidan tayyorlangan “vaqtinchalik dekoratsiya” ekanini bilmaydi. Yerdagi yorqin lolalar aslida tuvak gul ekanini, u ketgandan soʻng yigʻib olinishini va yana keyingi manzilga ekilishini, minbar ortida yashnab turgan teraklar esa qayerdandir kesib kelib shunchaki qadab qoʻyilganini sezmaydi, chippa-chin ishonadi. Shu sababli ham Yaxshiboyev bu qishloqqa suv kerak deganda *“Bulduruqning suvi oʻziga yetarli, nahotki yashnab turgan teraklarni koʻrmagan boʻlsangiz!?”* deya jahl qiladi.

Oshnoning yolgʻonda yashashi mamlakatga juda qimmatga tushdi. U gʻoʻzashunos Aleksandr Shoymardonov bilan til biriktirib, yurti “obod” etmoqni, hamma joyni paxtazorga aylantirmoqni niyat qiladi. Natijada ekologik, epidemiologik talafotlar boshlanadi. Yaxshiboyev joʻrasining bu holiga shunday



ta'rif beradi: "... ikki ko'zing ham ochig'-u, hech baloni ko'rmaysan. So'qirlik yomon, loaqal o'zingni sal chekkaroqdan turib ko'rolmasang yomon!"

**Yozuvchi tobora "kolxoz"lashib borayotgan yurt kelajagidan qayg'uradi.** U xalqi boshiga kelgan qullik qismati, bog'lari buzilib o'rniga paxta ekilishi, daryolarning bo'g'ilishi, dengizning qurishi, odamlarning ham ma'nan, ham jismonan mayib-majruh bo'lishi – bari-bariga yurtning kattalari, ularning ish tutumini belgilovchi siyosiy madaniyat sababchi demoqchi bo'ladi. Zotan, **yurtda shakllangan siyosiy tafakkurga ko'ra islohotlar xalq uchun, inson uchun emas, balki bir hovuch mansabdorning manfaati uchun, "ochko" uchun amalga oshirilishini ro'y-rost ko'rsatishga urinadi...**

Xo'sh, Oshno qanday qilib bu ahvolga tushib qoldi? Albatta, o'zi istab yolg'on hayotni tanladi deb aytish qiyin. Chunki Yaxshiboyev Oshnodan qo'rqib hamda nafsiga quloq tutib yolg'on hayotga ko'nganidek, Oshnoning tepasida ham "nado!" deb turguvchi Katta Paxtakor bor. Katta Paxtakorning tepasida yana bittasi... Hammadan tepada esa asliyati yolg'on bo'lgan mafkura turadi.

Murod Muhammad Do'st o'zining inson konsepsiyasi markaziga "yolg'onda yashayotgan" shaxslarni qo'yarkan, ularning taqdiri, o'y-xayollari, ruhiy evrilishlarini sho'ro tuzumi tabiatidan kelib chiqib tasvirlaydi. Xulosa qiladiki, yolg'on go'ya asosiga qurilgan jamiyatda odamning to'g'ri bo'lishi deyarli imkonsiz. Balki ayrimlar go'yo "to'g'ri" yashagandek, lekin bu ham aslida yolg'onning mezonlariga ko'ra "to'g'ri", romanda buning ochib berilishi esa, albatta, adibning mutafakkirona kashfiyotidir.

**"Lolazor" milliy adabiyotimizda hokimiyatni anglashni, hukmron elitaga xos murakkab ruhiy tovlanishlarni ko'rsatishni maqsad qilgan nodir asar.** Shu ma'noda o'lmas asar, o'lmaski, "har kishining o'z zamoni va o'z Oshnosi bor". Mutafakkir adib SSSR parchalangani bilan unga xos siyosiy tafakkur yangi hokimiyat vorislariga qolishini, asr boshlarida kommunizm otalari yaratib ketgan yolg'on siyosat, xuddi estafeta tayoqchasidek hali uzoq yillar qo'ldan-qo'lga o'tib yurishini sezganmi, eldosh-u tildosh ukalarim "o'zga avlod odamlarining ahvolini tushunsa, o'shalarining hayotini o'z umriga juda qisqa bir muddat payvand qilsa, so'ng o'ylasa, ko'p va xo'p o'ylasa! Qiynalib, azoblanib, kulib, yig'lab o'ylasada, minba'd o'zlari o'sha yo'riqqa tushmasa!" deb niyat qiladi.

Murod Muhammad Do'st o'zining inson konsepsiyasini davr va o'zlikni anglashdek ulkan ehtiyoj pishib yetilganda, favqulodda katta mahorat bilan yaratdi. Undan keyin "Lolazor" kabi siyosiy tuzum va hukmron elitani anglashga qaratilgan romanlar yozilmadi. Sababi ehtiyoj bo'lmadi, aniqrog'i, o'tgan asrdan buyon o'zgarmay kelayotgan bizdagi dunyoqarash uchun "Lolazor" kifoya qiladi. Zotan, biz roman badiiy voqeligida tasvirlangan siyosiy madaniyat, ijtimoiy-siyosiy munosabatlar, ijtimoiy hayot va siyosiy tafakkurdan hali u qadar ham olislab ketganimizcha yo'q...

**Sa'dullo QURONOV**